

1999.05.21.

A gondolkodás nyomorúsága

„Ahogy mondani szokták: vissza kell térni a tárgyalóasztalhoz. Csakhogy a tárgyalóasztal elsüllyedt a véres iszapban.”

Reinhard Merkel jogfilozófia-professzor A megvédettek nyomorúsága című cikkében (Die Zeit, 1999. május 12.) üdítő elmeéllal érvel amellett, hogy a NATO háborúja Jugoszlávia ellen jogsértő, egyszersmind erkölcstelen. Fejtegetése már abban is eltér a szokványos pacifista gondolatmenetektől, hogy nem próbálja csökkenteni Milosevics politikájának népirtó rémségeit. Sőt, ő maga fogalmazza meg azt a visszautasíthatatlan igazságot, amelyre a bombázáspártiak történelemszemlélete épül: „E század iszonyata nemcsak az államok egymás ellen irányuló tombolásában csúcsondott ki, hanem a befelé irányuló állami makrobűnözés legkülönbébb változataiban is.” Hasonló felismerés vezette Jürgen Habermast, aki két héttel korábban ugyancsak a Die Zeitben kifejtette, hogy a klasszikus nemzetközi jog előírásaival ellentétben, mely tiltja a beavatkozást szuverén államok belügyeibe, az emberi jogok érvényesítésére törekvő politika megvédi az állampolgárokat saját államuk önkényével szemben is. „Ezzel napirendre került, hogy a nemzetközi jog a világpolgár jogává alakuljon át.” Mondhatta volna persze azt is, hogy „ismét napirendre került”, hiszen Immanuel Kant 1795-ben egyszer már napirendre tűzte: „A föld népei között általánosan elterjedt (szűkebb vagy tágabb) közösség már annyira jutott, hogy a jogsérelem, amely a föld egyik pontján történik, érezhetővé válik valamennyi pontján. Így hát a világpolgár jogának eszméje nem fantasztikus és túlfűtött jogi elképzelés, hanem az állam- és nemzetközi jog íratlan kódexének szükséges kiegészítője, amely az általános emberi joghoz általában, és ezen keresztül az örök békéhez vezet.”

A kérdés csak az, hogy miként érvényesül a „világpolgár joga” Koszovóban és Jugoszlávia egyéb tájékain. Merkel és Habermas álláspontja itt eltér egymástól. Habermas csak kételyeinek ad hangot, hogy vajon okos volt-e az olyan tárgyalási politika, mely kizárólag fegyveres támadáshoz vezethet, és hogy vajon elérik-e a kívánt célt a katonai csapások, és végül hogy nem követel-e aránytalanul sok indokolhatatlan áldozatot a „világpolgári jog” érvényesítése. Merkel viszont leszögezi, hogy a két jog közül a klasszikus értelemben vett nemzetközi jog elsőbbséget élvez. Az erőszak alkalmazása az államok között csak rendkívüli esetekben legitim, ha világos kritériumok szabják meg az erőszak formáját, irányát és mértékét. A kritériumok közül elsőnek a megkövethetőséget („Erforderlichkeit”) említi meg, és leszögezi: „Alkalmatlan kényszerítő eszközök sohasem követelhetők meg, és mindig jogsértőek.” Ő tehát a NATO stratégiáját nem egyszerűen súlyos kételyekkel szemléli, hanem el is ítéli, szőröstül-bőröstül. Véleményével én sem vitatkozom. Sokan megírták már – magam is két ízben –, hogy az adott célnak, a humanitárius katasztrófa elhárításának nem lehetett volna hatékonyabban fittyet hányni, mint ahogy ezt a NATO tette.

Ha Merkel megmaradt volna ennél az érvnél, akkor már csak arra a kérdésre kellene választ keresnünk, hogy milyen praktikus következmények vonhatók le a NATO bombázó politikájának jogi és erkölcsi kudarcából. Kézenfekvő a tanulság, hogy a bombázást abba kell hagyni. Azután, ahogy mondani szokták: vissza kell térni a tárgyalóasztalhoz. Csakhogy a rambouillet-i tárgyalóasztal nem létezik többé.

Elsüllyedt a véres iszapban. Milosevics már nem az a politikai vezető, akinek megbízottai február 6-án Rambouillet-ba érkeztek, hanem olyan ember, aki Európában a legnagyobb etnikai tisztogatást vezényelte le a második világháború óta. A történelmet gyakran hasonlítják rosszul begombolt kabáthoz, melyet csak ki kell gombolni, hogy helyesen gombolhassuk be újra. Ámde egy-egy baljós fordulat után nem marad gomb a kabáton, vagy csak néhány gomb marad meg, és nincs többé kabát. Aki tárgyal Miloseviccsel, az nemcsak őt rehabilitálja, hanem a koszovói iszonyatot is. A háború amorális tévútja tehát csak amorális békével szüntethető meg, és így is csak kurta időre. A legitímált, hihetetlenül megerősödött Milosevics folytathatná korábbi tevékenységét Koszovóban, majd Montenegróban, és ki tudja hol.

Ha tehát Merkel csak az idézett érvet vonultatta volna fel, akkor nem vitáznék vele. Szomorúan megállapítanám, hogy nemcsak a koszovói válság felszámolására vállalkozó tárgyaló felek, hanem én magam sem térhetek vissza kiindulási pontomra. A magyar forradalom leverése után, egy pártállam ellenzéki polgáraként szilárdan eltökéltem, hogy nem hajtok fejet a „kisebb rossz” gerincroppantó logikája előtt. Most viszont a gondolkodás nyomorúsága arra kényszerít, hogy egy elfogadhatatlan háború és egy elfogadhatatlan béke közül válasszak, és még a kisebb rossz hazug vigaszával se kedveskedhessek magamnak.

Merkel azonban továbbmegy. Az ENSZ alapokmányának 51. paragrafusára hivatkozva megállapítja, hogy a tagállamok támadás esetén a Biztonsági Tanács jóváhagyása nélkül is élhetnek önvédelmi jogukkal, de a nemzetközi jog új alanyait, az emberi jogaikban súlyosan és tömegesen megsértett személyeket nem illeti meg harmadik fél részéről a segítség joga. Ez a jog ugyanis nem egyeztethető össze az erőszak alkalmazásának tilalmával. Úgy viszonylanak egymáshoz ezek a jogok, mint a kivétel a szabályhoz.

Ez a felfogás – noha Merkel nem mondja ki nyíltan – szemben áll Habermaséval. A nemzetközi jog nem alakulhat át világpolgári joggá, ha ez utóbbi továbbra is csak kivételképpen érvényesülhet. Ha elfogadjuk, hogy az államok erőszakot alkalmazhatnak saját polgáraikkal szemben, és csak kivételesen kell ezért kívülről jövő erőszakkal számolniuk, akkor a világpolgári jog a régi nemzetközi jognak csupán határesetekben alkalmazható kiegészítő paragrafusa marad.

Ez a konzervativizmus csak érzelmes pátosszal képviselhető. A fenyegetett embereken – mondja Merkel – semmilyen körülmények között sem szabad mások életének árán segíteni. Ez sajnos igaz. Ki tagadná, hogy minden halálos, „szándéktalan mellékkövetkezmény” tragédia? Csakhogy ha ártatlanok halála semmilyen célért nem vállalható, akkor minden fegyveres fellépést, Hitler hadiüzemeinek a bombázását is el kellene ítélni, és túsok kiszabadítására sem volna szabad vállalkozni, semmilyen körülmények között. Az alaptétel érzélgősségét a komikumig fokozza Merkel szónoki kérdése, mely egybemossa a háború és a béke létfeltételeit: „Mit szólnánk egy transzplantációs sebészhez, aki oly módon menti meg öt halálosan beteg páciensét, hogy a szükséges szervek beszerzése érdekében megöl és felbont egy gyanútlan járókelőt?” Csakhogy háborúban a járókelők sohasem lehetnek gyanútlanok. Utcai harcok vagy légirobbantások idején mindenki tudja, hogy séta közben megölhetik. Merkel érzi talán, hogy álláspontja tarthatatlan, mert kifejti, hogy elvileg elképzelhető lehetett volna egy olyan erkölcsileg jogos hadviselés, mely a kezdet kezdetétől önkéntes gyalogsági alakulatokat vet be az üldözött albánok védelmére. A kitűzött humanitárius cél érdekében magam is nélkülözhetetlennek véltem volna az ilyen alakulatokat. Mégis érdekelné, miként intézné el Merkel, hogy az efféle hadviselésbe ártatlan ember ne haljon bele? És

noha én is az önkéntes – hivatásos – hadsereg pártján állok a besorozott katonákból álló hadsereg-konceptióval szemben, engem nem nyugtatna meg, hogy önkéntesek kockáztatják életüket a besorozottak helyett. Nem gondolnám ugyanis, hogy az önkéntesek valóban minden kényszer nélkül csaptak fel katonának. A legtöbben bizonyára inkább kerülték volna el ezt az erőszakos halál kockázatával járó hivatást.

Merkel jogi formalizmussal bátyázza alá hagyományőrző magatartását. A nemzetközi jog alapelveit a második világháború lezárása után kialakult világrend követelményei, a nukleáris fegyverekkel túlhalmozott nagyhatalmak biztonsági igényei határozták meg. A Biztonsági Tanács tagjainak vétőjoga gondoskodott arról, hogy a világpolgári jog sérelmeit egyetlen nagyhatalom valódi vagy vélt érdekeinek rovására se lehessen orvosolni. A Szovjetunió összeomlása után rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi jog korábban sziklaszilárdnak tetsző rendszere nem felel meg az új erőviszonyoknak. Ez a tényállás erkölcsileg különféleképpen értékelhető, de egyetlen értékelés sem feledkezhet meg arról, hogy a nemzetközi jog nem abszolút igazságokat rögzít, hanem a tényleges erőviszonyok szükségleteit kifejező kompromisszumok szövevényét.

Jelenleg, az Egyesült Államok dominanciájának korában nem várható el, hogy a nyugati szövetség államai tartósan alávegyék magukat Kína és Oroszország vétőjének. A kérdés az, hogy történelmi távlatban mi kerül most valójában napirendre: a világpolgári jog, mely az emberi jogok teljességének védelmét tekinti legfőbb feladatának, vagy Amerika nagyhatalmi érdekeinek érvényesítése, melyet szintén lehetővé tesz a hatalmi egyensúly felborulása? Szerintem ez ma a döntő dilemma, nem pedig a régi típusú nemzetközi jog és a világpolgári jog konfliktusai.

Az a szelektív mód, ahogyan az Egyesült Államok, és általában a NATO szétszítja és adagolja emberjogi érzékenységét, a rosszabb lehetőség irányába mutat. A Föld meghatározott területein az Egyesült Államok, mint köztudomású, hagyományosan az emberi jogok ellenségeit támogatja. Ez a tény csorbítja az emberjogi hivatkozás szubjektív hitelét, de nem csökkenti, például Milosevics Jugoszláviájának esetében, objektív igazságtartalmát. Valamely igazságos akció nem marasztalható el morálisan azért, mert másutt nem került sor rá, vagy akár mert az ellenkezőjére került sor másutt.

Hogy milyen világot teremt a most kibontakozó történelmi korszak, az nem kis mértékben attól függ, hogy általános érvényűvé tehetők-e majd benne saját fennkölt alapelvei. Márpedig nemcsak azok körében, akiktől számon kérik ezeket, hanem a számonkérők körében is. Vajon a majdani Egyesült Európa képes lesz-e arra, hogy nagyobb erővel szorítsa rá önmagát és óceánon túli szövetségeseit ezeknek az alapelveknek a tiszteletére? Ahogy a nemzetállamok korlátoltságát és bornírtságát legyőző globalizációnak is vannak humánus és szociális szempontból végzetes esélyei, úgy válhat ígéretes eséllyé és katasztrófává is a régi típusú nemzetközi jog átalakulása – világpolgári joggá vagy egyetlen hatalmi központ diktátumává.

Eörsi István

A szerző író